

A kötet megjelenését támogatta:

MINISZTERELNÖKSÉG

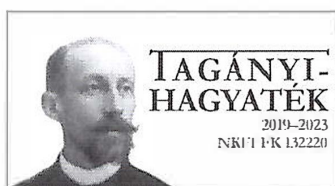

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

BETHLEN GÁBOR
Alap

Ω VÁSÁRHELYI TESTAMENTUM ALAPÍTVÁNY

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

ÉLŐ JOGSZOKÁSOK

Jogi néprajzi, jogtörténeti és
jogi kultúrtörténeti tanulmányok

Szerkesztette:

Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

SZEKSZÁRD
2023

jogineprajz.hu

DOI: 10.15170/JKJNK11-KPVK-2023

ISSN 2064-888X

ISBN 978-963-626-213-6 (nyomtatott)

ISBN 978-963-626-214-3 (elektronikus)

© Szerzők 2023

© Szerkesztők 2023

Szerkesztők:

Nagy Janka Teodóra

Bognár Szabina

Szabó Ernő

Lektor:

Homoki-Nagy Mária

Horváth József

Mezey Barna

Szaknyelvi fordítás:

Falus Orsolya (angol)

Hőnig Klára (német)

Matla Gabriella (spanyol)

Kiadja:

Pécsi Tudományegyetem KPVK

Felelős kiadó: Prof. Dr. Szécsi Gábor dékán

Technikai szerkesztő: Szabó Ernő

Nyomda: Séd Kft., Szekszárd

Tartalomjegyzék

Előszó (Szili Katalin).....	1
Élő jogszokások kötetbe rendezve (Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina)	3
Bánkiné Molnár Erzsébet: <i>Szabályalkotó tevékenység a Jászkun kerület községeiben (1702–1745) és a székely falvakban</i>	9
Bárth János: <i>Öröklődő elköteleződések és jogosultságok a székely közösségekben</i>	21
Bognár Szabina: <i>Jogszokásgyűjtés és jogszociológia. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának nemzetközi előzményeiről</i>	33
Deáky Zita: <i>A gyermekágy időszaka a jogszokások tükrében</i>	49
Domokos Mariann: <i>Jog és irodalom a ponyván. Népi jogtudat, jogismeret és jogi szocializáció a 19. század végén</i>	59
Falus Orsolya: <i>„Lovagrendi családjog” A középkori keresztes lovagrend, mint „nagycsalád”</i>	77
Frey Dóra: <i>Öröklési jog és családstruktúra a Dél-Dunántúl magyar és német lakossága körében a 20. század első felében</i>	89
Gelencsér József: <i>A hősi halottak emléke a családi sírjeleken</i>	105
Homoki-Nagy Mária: <i>A gyámok kötelezettsége a 18–19. században</i>	117
Horváth József: <i>A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében</i>	127
Kiss Anna: <i>Bűnbe esett balladai hősök. A népi jogtudat megjelenése Arany János balladáiban</i>	139
Kothencz Kelemen: <i>Jogi néprajzi adatok a Baja környéki 19. század középi válóperekben</i>	153
Lanczendorfer Zsuzsanna: <i>A gyermekkel kapcsolatos normasértések, büntettek a magyar népballadákban</i>	163
László Balázs: <i>Az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslat mint jogi kultúrtörténeti lenyomat</i>	177
Matla Gabriella: <i>A spanyol jogszokáskutatás eredményei: a gyermekre vonatkozó jogszokások</i>	187
Mezey Barna: <i>Adalékok a család büntetőjogi védelmének történetéhez</i>	203
Nagy Janka Teodóra: <i>„Törvényt szabni az asszonyoknak” Egy 18. századi jogszabálygyűjtemény jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi adatai</i>	215

Njari, Denis: <i>A magyar nyelv használati joga Eszéken az Osztrák-Magyar Monarchia idején</i>	235
Rácz Balázs Viktor: <i>Kísérlet egy speciális végrendeleti rendelkezés értelmezésére a kora újkori erdélyi végrendeletek alapján</i>	245
Sallai Balázs: <i>A jegyesség a szatmári népi jogszokásokban Luby Margit gyűjtései és a korabeli magyar joggyakorlat tükrében</i>	261
Szabó Ernő: <i>„Némely ájtatosak, de a régészetben járatlanok, ezen faragványban a szent családot akarák tisztelni” Két római sírkő népi interpretációja Rómer Flóris úti jegyzeteiben</i>	273
Varga Csaba: <i>Ami természetes és ami mesterséges – a társadalomfejlődés, a népi és az alkotott jog párhuzama tükrében</i>	285
Zeneemyadar, Batbayar: <i>Mongol jogszokások: házasság és család</i>	297
Krónika.....	301
Résumé / Resümee / Resumen.....	327
Személy- és tárgyszómutató	343
Pillanatképek a Kutatócsoport életéből	347

A gyámok kötelezettsége a 18–19. században

HOMOKI-NAGY MÁRIA

(jogtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK)

Die Pflicht der Erziehungsberechtigten liegt am 18/19. Jahrhundert

Im Laufe der Jahrhunderte galten die im Privatrecht des Adels geltenden Regeln auch für die Privatrechtsverhältnisse der Leibeigenen. Der Unterschied bestand darin, dass im 18. Jahrhundert die Regel allgemein wurde, dass das Erbe verwaister Leibeigener versteigert und das Geld in den Waisenkasse eingezahlt wurde. Die Studie stellt das Schicksal der Leibeigenenwaisen und deren väterliches Erbe in der späten Ordenszeit anhand von Beispielen aus archivarchivisch aufbewahrten Gerichtsdokumenten dar.

Schlüsselwörter: die Waisen, die Wächter, Rechnungslegung des Vormunds, Arten der Vormundschaft, das Waisenamt

A gyámság „úgy határozható meg, mint annak oltalmára törvényesen adott és engedett hatalom, a ki magát nem-teljes kora miatt megoltalmazni nem tudja: mégis a szónak igaz értelme szerint mindenkor védelmet jelent.”¹

A kiskorú védelmének biztosítása egyrészt jelenti a személyére vonatkozó védelmet, nevelését, táplálását, taníttatását, másrészt az apai örökségnek a megőrzését, melyet a gyermek teljeskorúvá válásakor a maga épségében kell megkapnia. Mindez a gyám feladata, sőt kötelessége volt. A kérdés az, hogy évszázadok során, a mindennapi életben miként érvényesült az árva gyermekek védelme, miként teljesítették a gyámok kötelességüket. A jogtörténeti szakirodalom Szt. István törvényére hivatkozva elsősorban és gyakran kizárólagosan az özvegyen maradt nő helyzetének rendezésére szolgáló özvegyi jogot emeli ki és hangsúlyozza, háttérbe szorítva az árván maradt gyermek helyzetére való utalást. Szt. István rendelkezése értelmében, ha a házasságból gyermek született és az özvegyen maradt nő nem kívánt újból férjhez menni, akkor férje nemzetségében maradván nevelhette gyermekeit. Ha viszont újból férjhez akart menni – férje nemzetségét elhagyva –, akkor a gyermekeit nem vihette magával, azok az apa férfi rokonainak a felügyelete alá kerültek.² A törvényi rendelkezésből könnyen kiolvasható, hogy az özvegyen maradt anyának joga volt gyermekeit nevelni, de csak férje nemzetségének felügyelete alatt. Megoszlott az árva gyermek személyének és vagyonának védelme, őrzése az anya és az elhunyt férj rokonsága között. Az anya a gyermekért volt felelős, miközben a vagyon védelme, őrzése, kezelése az apa férfi rokonainak a kötelességévé vált. Ez a Szt. István-i rendelkezés évszázadokkal később is kimutatható, sőt a gyámság problémakörének még a 19. században is ez az alapja, kiindulópontja.

¹ Werbőczy 1990: I. CXII. 2.§

² Závodszyky 1904: 37; Szt. István I. XXVI.

Erről beszél Werbőczy is, azzal a különbséggel, hogy a 16. század elejének nemesi magánjogában már a gyámság három típusa között tesz különbséget. Szt. István valójában az ún. törvényes gyámságról rendelkezett, ami a nemzetség férfitagjainak kötelezettségét jelentette. Werbőczy ezt csak finomította, amikor a meghalt apa legközelebbi törvényes örököseit nevezte meg törvényes gyámoknak, közülük is kiemelve az árván maradt gyermek apai nagyapját. „Ha az atya nemes ember, mint elsőrendű családfő, (fiának elhunytá esetén) még unokáinak gyámságát és gondját is viselni fogja.”³ Amennyiben a nagyapa képes volt unokájának védelmére, akkor ő lett a törvényes gyám, ha koránál, egészségi állapotánál fogva erre már nem volt képes, akkor a meghalt apa férfi testvérei, az árva nagybátyjai következtek a törvényes gyámság sorában. Ismerve Szt. István rendelkezését, ez teljesen érthető, hiszen nekik fűződött érdekük leginkább ahhoz, hogy az árva vagyonát védjék, kezeljék, mert a kiskorú esetleges halála esetén ők örökölték volna a hagyatékot. Az özvegyen maradt anya nem örökölt elhunyt férje után, ezért rendelkezett Szt. István az özvegyi jogról, mai kifejezéssel az özvegy nő haszonélvezeti jogáról. A mindennapok szokásjoga, amit Werbőczy rögzített Hármaskönyvében, a kiskorú halála esetére a férfi rokonság öröklését biztosította. Werbőczy ezen az ősi szabályon csak annyiban lépett tovább, hogy biztosította az apa végrendelezési jogát arra, hogy gyermekei számára gyámot rendeljen végrendeletében. Ha ez megtörtént, akkor a végrendeleti gyám vagy gyámok megelőzték a törvényes gyámokat, de kötelezettségük nekik is a kiskorú vagyonának védelmére terjedt ki.⁴ Ha viszont sem végrendeletben megnevezett gyám, sem pedig törvényes rokon nem volt, aki a gyám kötelezettségét elvállalta volna, akkor Werbőczy az uralkodó kötelességévé tette, hogy megfelelő, arra alkalmas személyt nevezzen ki gyámnak. A későbbi századokban ez annyiban módosult, hogy az arisztokrácia körében megmaradt az uralkodó gyámrendelési joga, miközben a köznemesi árvák számára a nemesi vármegyékben megszervezett árvaszék kötelezettsége lett a gyám kinevezése. A 18. századtól kezdve mondható az, hogy az árvaszékek megszervezésével intézményesült a gyámság jogintézménye. Az árvaszékeknek már nem csak a gyámrendelés volt a feladata, hanem a gyámok elszámoltatása is. Mert hiába hangsúlyozta Werbőczy, hogy „a gyámoknak csupán az árvák javainak védelmére, nem pedig elidegenítésére van hatalmuk”⁵, a mindennapok valóságában mindez épp ellentétesen történt.

„Az árvák nyomorult és csaknem elhanyagolt sorsának enyhítésére” született meg az 1715:68. tc., amelyben egyrészt a Hármaskönyvben már megfogalmazott intézkedéseket erősítették meg, másrészt a gyámrendeléssel összefüggő kérdések megoldását – fenntartva az uralkodó gyámrendelési jogát – nemesek esetében a megye, azonban belül az alispán és a szolgabíró kötelességévé tették. A polgárok esetében ez a városi tanács feladata lett, miközben a jobbágyárvák felügyelete változatlanul a földesúr joga maradt. A nemesi árvák és különösen a nemesi árvavagyon kezelésére vonatkozó törvényi rendelkezés hatással volt a jobbágy árva vagyonának kezelésére is. Az árvák vagyonának összeírása, az ingó javak értékesítése, a meglévő és az eladott javak árából

³ Werbőczy 1990: CXIII. 3.§

⁴ Degré Alajos kifejezetten hangsúlyozta, hogy „a XV. század közepéig igen ritkán fordult elő, hogy idegen egyén a gyermek elhalt atyjának vagy más örökhyónak végrendeletben kifejezett akaratából kapta volna a gyámságot.” Degré 1977: 6.

⁵ Werbőczy 1990: CXII. 3.§

befolyt készpénz kezelése nemcsak a nemesekre vonatkozott, hanem érvényesült a jobbágy-paraszság világában is. Az árvák személyének és vagyonának védelme a mindennapok világában jól illusztrálható a dél-alföldi mezővárosokban fennmaradt levéltári források alapján.

A jobbágy árvákra vonatkozó szabályok bemutatása előtt a főnemesi árvák körében érvényesülő – adott esetben jó – példák is állnak előttünk. Ismeretes, hogy a török kiűzését követően két évtized bizonytalan tulajdoni és birtokviszonyai után Károlyi Sándor (1668–1743) végleg megszerezte Hódmezővásárhely és Csongrád mezővárosát, majd örököse, Antal (1732–1791), Harruckern Josefával kötött házassága révén – miután a Harruckern nemzetség fiágon magvaszakadt – megszerezte Szentés és Orosháza mezővárosokat is. Ezzel létrejött a Károlyi család gazdaságilag is jelentős Dél-Alföldi uradalma.⁶ Károlyi Antal halálát követően fia, József (1768–1803) örökölte az egész birtokot. Waldstein-Wartenberg Erzsébettel kötött házasságából három fiúgyermek született, akik apjuk korai és váratlan halála után árván maradtak. A kiskorú fiúk nevelése az özvegy édesanyára maradt, aki hamarosan házasságot kötött gr. Keglevich Ágostonnal. Miután a Károlyi családban nem volt férfiági rokon, aki a gyámi feladatokat elláthatta volna, az uralkodó az özvegyasszony második férjét, Keglevitch-et nevezte ki a kiskorú Károlyi árvák gyámjának. Majd az ő halálát (1813) követően, a még mindig kiskorú árvák gyámja az özvegy édesanya nőági rokona, Waldstein Emanuel lett. Az uralkodó 1808-ban nevezte ki Keglevich Ágostont a Károlyi árvák gyámjának és ekkor készült el az a vagyonleltár, amely pontosan rögzítette egyrészt az árvák ingatlan javait, másrészt azok becült értékét.⁷ Waldstein Emanuel pedig 1814-ben kapta meg a gyámi kötelezettséget és ezzel a Károlyi vagyon kezelésének jogát, s ebben az évben is készült egy teljes vagyonleltár⁸, amiből megállapítható, hogy Keglevich tényleg jól kezelte az árvák örökségét. A következő vagyonleltárt a legkisebb Károlyi árva, György nagykorúvá válása után, 1828-ban készítették el, amikor a három fiú megosztotta egymás között az apai örökséget.⁹ Ha a Károlyi árvák vagyonáról készült leltárakat összehasonlítjuk, látható, hogy mindkét gyám teljesítette azt a kötelességét, hogy megvédje az árvák vagyonát, sőt lehetőség szerint azt még gyarapítsa is. A csongrádi uradalommal összefüggésben a vagyonleltárban rögzítették, hogy a Csongrád mezővárost körülvevő homokos talaj megkötésére a gyám erdőt telepített, s még arra is kitértek a vagyonleltár készítői, hogy bár a jobbágy-paraszság makkoltatásra ezt az erdőt nem használhatja, az év meghatározott hónapjaiban legeltethetnek az erdőben.¹⁰

Természetesen a jobbágy árvák helyzetét nem lehet összehasonlítani a főnemesi árvák helyzetével. A személyükre és csekély vagyonukra vonatkozó rendelkezések viszont ugyanazok. A jobbágy-paraszság körében is általános szabály volt, hogy az apa halála után az árván maradt gyermekek nevelése az özvegyasszonyra maradt, aki az őt megillető özvegyi jogánál fogva benne maradhatott az apai házban. Az 1715. évi

⁶ Éble 1911.

⁷ MNL Csongrád Megyei Levéltára Szentési Levéltár IV. A. 1.b. Nemesi közgyűlési iratok, nemesi árvák iratai 1808.

⁸ MNL CSML Szentés IV.A. 1.b. 1814.

⁹ MNL OL P 394 XIII./1/ a Károlyi család levéltára, az 1828-ban elkészült nagysztyály.

¹⁰ MNL OL P 394 XIII./1/ a Károlyi család levéltára, az 1828-ban elkészült nagysztyály.

törvény értelmében az árván maradt jobbágy gyermekek örökségét össze kellett írni, fel kellett becsülni. Mindezt a mezőváros előjárói végezték az uradalmi ügyész felügyelete mellett. A jobbágy-árvák vagyonát ezt követően vagy természetben átadták a gyámnak kezelésre, használatra, aki a jószág becsült értéke után kamatot fizetett az ún. árvapénztárba, vagy ami igen gyakran előfordult, az árva vagyonát árverésre bocsátották és a legtöbbet ígérőnek eladták. „Néhai Berta Ferenc és felesége Czine Katalin 124 útból álló szőleit ... az árvák tutora licitacion Túri Jánosnak, mint többet ígérőnek 160 forintért örökösen eladta.”¹¹ A vételárat pedig ugyancsak az árvapénztárban helyezték el. Ez utóbbi megoldás a 18–19. század társadalmában, gazdasági életében azt a lehetőséget teremtette meg, hogy az árvapénztárból, mint bankból vehettek fel kölcsönt a mezőváros lakói. Első pillanatra ez biztonságos és megfelelő eljárásnak tűnt. A mezőváros megválasztott közgyámja kölcsönszerződés keretei között adott kölcsönt, mely után az adósnak kamatot kellett fizetni. A mindennapok gyakorlatában az okozta a legtöbb problémát és egyben jogi vitát, hogy a kölcsönszerződés teljesítési idejét úgy határozták meg, hogy az adósnak akkor kell visszafizetnie a kölcsönt, amikor az árvának arra szüksége lesz, illetve a közgyám három hónap előzetes felmondás után követelhetette vissza a kölcsön adott összeget. A visszafizetési kötelezettségről az adósok gyakran elfelejtkeztek.¹² A közgyám kötelességei közé tartozott, hogy évente számadást készítsen az árvapénztárban kezelt vagyon helyzetét illetően. Ez a számadás gyakran elmaradt, ami azzal a következménnyel járt, hogy sem azt nem ellenőrizték, hogy az adósok az esedékes kamatokat befizették-e, sem azt, hogy egy kölcsönszerződés teljesítési határideje lejárt-e.

Az új közgyámnak ugyancsak számadási kötelezettség mellett kellett átvennie az árvapénztárat. A mezővárosok szóbeli pereinek jegyzőkönyvei igen sok adóssági per-ről tudósítanak és ezek jelentős részét a közgyámok indították. Csongrád mezőváros szóbeli pereinek jegyzőkönyvei két közgyám nevét őrizték meg az 1830–1840-es években: Miskolczi Pál és Makai István közgyámokét, akik több-kevesebb sikerrel igyekeztek visszakövetelni az árvapénztárból kölcsönadott összegeket. Az adósok között voltak, akik azonnal elismerték tartozásukat és vagy még a szóbeli bíróság előtt azonnal a bíró kezéhez letették a követelés összegét, vagy a megadott, általában nyolcnapos határidő alatt teljesítették szerződési kötelezettségüket. Ugyanakkor ők voltak azok a közgyámok, akikkel szemben az uradalom már rendszeresen követelte az évi számadásokat.

De voltak olyanok is, akik nem tudták visszafizetni a kölcsön vett összeget, mert nem volt miből. Ilyen esetben az adós esetleg meglévő vagyonára árverést rendeltek el, hogy a kevéske vagyonból valamit vissza lehessen az árvapénztárnak fizetni. Arra is találni példát, hogy az adós maga kezdeményezte, hogy engedjék el az árvapénztárból felvett kölcsön visszafizetését, mert neki is kevés vagyona van. Az ilyen eset világít rá arra, hogy saját szűkebb közösségük árva gyerekeire sem figyeltek oda.

Az utókor talán biztonságosabbnak látja azt a megoldást, amikor a gyámnak a használatába adták az árva vagyonának kezelését azzal a feltétellel, hogy őrizze meg addig, amíg a teljes kort az árva eléri. (Ez történt a főnemesi árvák esetében is.) Ez sem volt

¹¹ MNI. CSML. Csongrád V.A. 1. (7) 1796.

¹² Tárkány Szücs 2003: 427.

azonban egyértelmű a mindennapok jobbágy-paraszti világában. A jobbágyság körében is azt kellett először eldönteni, ki legyen az árva gyámja. Főszabályként érvényesült, hogy amíg a jobbágy árva be nem töltötte be a törvényes kort, addig az édesanyja gondozására, nevelésére bízták. A törvényes kor betöltését követően a jobbágy gyermekeket szolgálatra lehetett adni. Ez egyrészt azt jelentette, hogy kikerülhettek az anya nevelése alól, másrészt a gyám kötelezettsége módosult az árva vagyonának kezelését illetően.

A gyám jobbágy árváknál is lehetett a nagyapa, különösen fiúk esetében, ha a nagyapa erre már nem volt képes, akkor a meghalt apa férfitestvérei lehettek a gyámok, akik közül vagy az egyik vállalta az árva vagyonának használatát és ezzel annak kezelési kötelezettségét, vagy több gyám együttesen kapta meg az árva vagyonának használatát. Ez akkor fordult elő, ha az apa halálakor még osztatlan vagyonszösségben éltek a nagybácsik, s az egyik testvér halálakor nem akarták a vagyont megosztani. Gyakori volt, hogy a már felnőtt testvér lett kiskorú árva testvéreinek a gyámja. D. Jánosnak négy gyermeke volt, akik közül István, mint legidősebb fiú vállalta, hogy „ő maga rátáján kívül az Ágnes neveletlen leánykának jussát, annyi summában vette interesért és az házban és hátra lévő szőlőben való jussának haszonvételéért fogja tartani és ruházni.”¹³

Nem jelentette az árva vagyonának a biztonságát, ha a nagybácsik kapták meg azt használatra. Még 1799-ben tett panaszt a mezőváros szóbeli pereket tárgyaló bírósága előtt Major Katalin, akinek elmondása szerint szülei halálát követően „az egy házban és a Kurcán túl ültetett 11 fűzfán kívül” semmije se maradt. Édesanyja két férfi testvére a „házat áruba vetették, mint egymásnak eladni színlelték. De megegyező akarattal a ház János bátyámé lett 70 forintért”. Katalint István bátyja vette magához, az apai házból el kellett jönnie. István bátyja állította, hogy ő nevelte tovább a kisleányt, aki viszont bizonyította, hogy fonással kereste meg kenyerét. A pert azért indította meg, mert a két nagybácsi a ház eladásáról akkor egyezett meg, amikor ő „neveletlen gyerek volt”, másrészt a vételt nem jegyeztették be az egyezségek könyvébe. A mezőváros bíróságának ítélete szerint: „A Mlgs. Uraságnak több ízben publikáltatott azon rendelése, hogy amely ember az Uraság hite és engedelmé nélkül eladgya az ingatlanát, az semmivé tétessék, azért a felperes Major Katalinnak háza, melyet az alperesek titkon adtak és tulajdonítottak el, a felperesnek visszaítéletik, annyival is inkább, mert ezen eladást a Város házánál a bevett szokás szerint nem is protokolláltatták, de máskülönben is, a törvényes idejét még el nem ért korában, azaz 14 esztendő kora miatt a házat elidegeníteni nem lett volna szabad.”¹⁴

A csongrádi közgyám, Makai András a szóbeli bíróság előtt perelte Csépe Lászlót és Andrást. Ők, mint elhunyt János testvérük árváinak gyámjai tartoztak az árva pénztárnak. A vita abból keletkezett, hogy Csépe János halálakor a testvérek még osztatlanok voltak, ezért előbb ennek az osztatlan birtoknak az értékét kellett felbecsülni, majd a becsült érték egyharmadát ítélték meg az árvák örökségeként. A természetben meghagyott jószágot a maga egészében meghagyták a birtokot továbbra is osztatlanul használó két nagybácsinak, akiket az árvák gyámjaként rendeltek. A közgyám az

¹³ MNL CSML Csongrád V.1. (7) 1782.

¹⁴ MNL CSML Szentés V. A. 102. 1799.

egyharmad birtokrész értéke után járó kamat fizetésére akarta kötelezni a gyámokat. Ezt a két nagybácsi nem tette meg, és magatartásukat azzal akarták igazolni, hogy a két árvát maguknál tartják, „a tartás és ellátás fejében nem fizetnek kamatot.” Maga a szóbeli bíróság elfogadta a gyámok érvelését, s a közgyám által követelt összegből levonta azt az értéket, amit a gyámok megfelelő bizonyítékok mellett az árvák táplálására, nevelésére fordítottak. De még így is jelentős adósság maradt fizetetlen. A bíróság megfenyegette a gyámokat, hogyha továbbra sem fizetnek, akkor a teljes adósság összegét, a tőkét kamatokkal együtt kell megfizetniük. Egyébként a közgyám szembeállította a Csépe testvéreket azzal a szerződéssel, amiben vállalták, hogy kamatot fognak fizetni az árvák vagyonának használatáért. A gyámok azzal érveltek a bíróság előtt, hogy „ők abban a hiszemben voltak, és vagynak most is, hogy testvérjük vagyonához senkinek semmi köze, ők azt használják míg az árvák felnőnek és tartják érte őket akkor pedig természetben kiadják nekik”.¹⁵ A szóbeli bíróság megítélte a közgyám követelését és kötelezte a gyámokat, hogy az árvák vagyonának használatáért fizessek meg a vagyon becsértéke után megállapított kamatokat, mégpedig az elmaradt négy évre visszamenőleg.

A már nagykorúvá lett árva, Ficsor Nagy Mihály fordult panasszal a bírósághoz, aki azt vallotta, hogy amikor az édesapja meghalt, ő még csak „mintegy 12 esztendő volt”. A bátyja „nem tekintvén gyermeki időm, atyánkról reánk maradt javainkról és örökségünkről megegyezésre és osztásra való képtelenségemet, tetszése szerint velem megosztozott. A szőlőnket eladván, annak fele árát ugyan kezembe adta, de néhai atyánkról maradt házunkat maga tetszése szerint 90 forintra becsülte és engemet 45 forintnak a lefizetésével abból kirekesztett.” A bíróság ebben az esetben is azt mondta ki ítéletében, hogy a felnőtt testvér¹⁶ „olyan időben egyezett az atyokról maradt ház felül, bírák hite nélkül, amidőn az atyai örökségről Nagy Mihály nem egyezhetett”, ezért az egyezséget megsemmisítették, a házat a fiú teljeskorúsága idején újra felbecsültették és annak az értéknek a felét kellett a testvérnek kifizetni.¹⁷

Ha az özvegyen maradt anya újból férjhez ment, gyakori volt, hogy a mostohaapát nevezték ki gyámnak, s adták át használatra az árva természetben meghagyott örökségét. Függetlenül attól, hogy ki lett a gyám, ha természetben átadták a vagyon kezelését, gyakori megoldás volt, hogy az árva gyermekek nevelésére, betegség idején a gyógyíttatásukra, az iskoláztatásra vagy éppen a táplálásukra hivatkozva a gyám a felbecsült vagyon után nem fizetett kamatot. A kamat volt az árvára fordított költség. Itt volt jelentősége annak, hogy a törvényes kort elért jobbágy gyermekeket szolgálatra adták. A lányokat cselédnek, a fiúkat inasnak vagy kis béresnek. Szolgálatuk ideje alatt a gazda tartotta el őket, fizetett nekik. A gyám ettől kezdve már kamatfizetésre volt kötelezve az árva vagyon használatáért. Ezt a gyámok igen gyakran vitatták, s a közgyámoknak nemcsak a tőkét, nemcsak a természetben megtartott javakat kellett viszsza követelni, de a kamatokat is.

Ugyancsak elfelejtette a kamatok megfizetését az a gyám, aki a négy gyermekkel özvegyiségre jutó asszonyt feleségül véve vállalta, hogy mint mostohaapa gyámja lesz

¹⁵ MNL CSML Csongrád V.1. {8} szóbeli per 1844.

¹⁶ Degré 1977: 79.

¹⁷ MNL CSML Szentes V. A. 102. 1790.

az árváknak, „gondviselése és használata végett” birtokba vett az árvák örökségéből egy városi házat, 160 út szőlőt és 7/8 úrbéri pusztai földet. Kamat tartozása miatt azzal védekezett, hogy az átvett birtok elhanyagolt volt, abba több mindent kellett beruházni, új szőlővesszőket kellett telepíteni és mindeközben a gyermekeket ruházta, táplálta. A gyám állításával szemben bizonyítást nyert, hogy a négy árva gyermek közül az egyik az anya újabb házasságkötése után néhány héttel meghalt, annak temetési költségeit az anya saját vagyonából fizette. A három árva közül a két idősebb már „béres szolgának állt”, ezért azokról sem kellett a gyámnak gondoskodnia. Egyedül a legkisebb fiúgyermekről kellett gondoskodnia, ami nem indokolta, hogy a mostohaapa mentesüljön kamatfizetési kötelezettsége alól.¹⁸

A közgyám nyilvános adóssági perben követelte az elmaradt kamatok megfizetését az árván maradt gyermekek mostohaanyjától. Az anya elismerte tartozását, de megtagadta a közgyám által követelt teljes adósság megfizetését. A perben azzal érvelt, hogy férjének első házasságából született két fia, István és Leopold, akiknek apai öröksége a mostohaanyánál, az alperesnél maradt. Ezt az örökséget kellett volna az árvapénztárba befizetni. Az asszony az örökségnek csak egy részét fizette be, a többi magánál tartotta arra hivatkozva, hogy házasságából született egy fiú, József, mostohagyermekai közül Leopold meghalt, ezért a meghalt fiú örökrészeinek „fele ötét és saját édes gyermekét illeti”. A közgyám elfogadta ezt az érvelést, az elhunyt gyermek örökségét – ami készpénzben a mostohaanyánál volt – ketté osztotta. A törvényes öröklés szabályai szerint az elhunyt gyermek vagyona, mivel nem volt lemenője, valamint szülei sem éltek már, két testvére – István és József – között oszlott meg. A közgyám ezt figyelembe véve, az István örökrésze után járó kamatokat követelte a mostohaanyától. Az asszony azonban ezt a csökkentett összeget sem akarta befizetni, arra hivatkozva, hogy mostohagyermekai gyakran betegek voltak, sok pénzt fordított gyógyításukra, másrészt az 1840:8. tc-re hivatkozva az elhunyt Leopold vagyonának harmadolását követelte, mondván: egyharmad rész jár Istvánnak, egyharmad Józsefnek, egyharmad pedig neki, az özvegy mostohaanyának. Az uradalmi ügyész elfogadta az asszony érvelését, ami a hagyaték harmadolására vonatkozott és csak az István egyharmad része után járó kamatok megfizetésére kötelezte az asszonyt. (A közgyám által a keresetlevélben követelt 228 forint helyett a mostohaanyának végül csak 19 forintot kellett az árvapénztárba befizetni.)¹⁹

Az 1840:8.tc. a jobbágyok öröklési jogát rendezte, biztosította a jobbágy fiúk és lányok egyenlő öröklését, a közszerzeményben a túlélő házastárs öröklési jogát, valamint a 18.§-ban rögzítette, hogy az özvegyen maradt jobbágyasszony mindazon jószágából, melyek férje ősi vagyonához tartoztak vagy amelyeket férje nem az utolsó házasság ideje alatt szerzett, nem tekinthető közszerzeménynek. Abból özvegyi jog címén csak egy gyermekrészt tarthatott igényt az özvegyen maradt asszony. Ez az egy gyermekrészt is visszaszállt az örökösökre az asszony halála vagy új házasságkötése alkalmával.

A fentebbi esetben erre utalt az özvegyasszony, amikor Leopold mostohafiai hagyatékának harmadolását kérte. Ezt a követelést hagyta jóvá az uradalmi ügyész.

¹⁸ MNL CSML Szentes IV.A. 53. a. 114. dobez.

¹⁹ MNL CSML Csongrád V.1. (8) 1.

Azonban, ha a törvénycikk rendelkezését pontosan olvassuk, az az elhunyt férj hagyatékáról beszél, nem pedig a mostohagyermek hagyatékáról. Ezért volt jó a közgyám álláspontja, amikor tudomást szerzett az egyik mostohagyermek haláláról és annak hagyatékát kétfelé osztotta: felét István, másik felét József és annak anyja kapta volna. Ezzel a megoldással az Istvánnak jutó hagyaték használatáért kellett volna kamatot fizetnie az asszonynak. Az uradalmi ügyész – véleményem szerint – helytelenül hagyta jóvá a mostohaanya második követelését, ami az elhunyt gyermek hagyatékának harmadolását jelentette. Ez az eset ugyanakkor jól tükrözi, milyen szorosan összefonódott az árvákról és vagyonukról való gondoskodás, illetve az özvegyasszonyokat megillető özvegyi jog biztosítása.

Bár az árván maradt gyermekek nevelését, vagyonuk kezelését a 18–19. században több törvény is rendezte, a mindennapi életben igen sok pert kezdeményeztek a gyámok ellen. Ezek a perek elsődlegesen arról szóltak, hogy a nagykorúvá vált gyermek szerette volna apai örökségét megkapni. A jobbágy árvák esetében külön gondot okozott, hogy az ingatlan javakat rendszerint elárverezték és az árverésen befolyt készpénzt az árvapénztár kezelési kötelezettsége mellett kölcsönözték az arra rászorulóknak. Az árvapénztár kezelése a közgyámok feladata volt, akik nem feltétlenül tudták vagy akarták az árvák pénzét megőrizni. Bár a gyámok is számadással tartoztak, ez a 19. század közepéig nem vált általános kötelezettséggé. Ezért igen könnyen előfordult, hogy mire az árva elérte a felnőttkort, már nem vagy csak részben volt meg szülei öröksége. Ez az oka annak, hogy újból és újból szükségessé vált a gyámság törvényi szintű rendezése.

Irodalomjegyzék

DEGRÉ Alajos

- 1977 *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig.* (Jogtörténeti Értkezések 8) Budapest: ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

ÉBLE Gábor

- 1911 *A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I–II.* Budapest: Franklin-Társulat.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 2003 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

WERBŐCZY István

- 1990 *Tripartitum: a dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve.* Budapest: Téka Könyvkiadó.

ZÁVODSZKY Levente

- 1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Budapest: Stephaneum.